

برای حمایت از حقوق پدیدآوران در آنها (وزارت علوم، تحقیقات، فناوری به شماره ۱۹۵۹۲۹/۱ و تاریخ ۱۳۹۵/۹/۶) از پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج) در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایراندک) فراهم شده و استفاده از آن با رعایت کامل حقوق پدیدآوران و تنها برای هدفهای علمی، آموزشی، و پژوهشی و بر پایه قانون حمایت از مؤلفان، مصنفان، و هنرمندان (۱۳۴۸) و الحاقات و اصلاحات بعدی آن و سایر قوانین و مقررات مربوطه شذنی است.

وزارت علوم ، تحقیقات و فن آوری

موسسه آموزش عالی کار قزوین

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته: حقوق گرایش: خصوصی

عنوان پایان نامه:

بررسی خرید دین در حقوق ایران و فقه امامیه

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر مسعود البرزی ورکی

نام دانشجو:

ابوالفضل بولاغی

بهمن ۱۳۹۴

تقدیر و تشکر

یرفع الله الذين آمنوا منكم والذين اوتوا العلم درجات والله بما تعملون خبير

سپاس و ستایش مر خدای را جل و جلاله که آثار قدرت او بر چهره روز روشن، تابان است و انوار حکمت او در دل شب تار، درفشان. آفریدگاری که خویشان را به ما شناساند و درهای علم را بر ما گشود و عمری و فرصتی عطا فرمود تا بدان، بنده ضعیف خویش را در طریق علم و معرفت بیازماید. به مصداق آیه شریفه «من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق» بسی شایسته است از استاد فرهیخته و فرزانه جناب آقای دکتر مسعود البرزی ورکی که با کرامتی چون خورشید، سرزمین دل را روشنی بخشیدند و گلشن سرای علم و دانش را با راهنمایی های کار ساز و سازنده بارور ساختند و از استادان فرزانه و دلسوز؛ جناب آقای دکتر رجب زاده و جناب آقای دکتر کیایی که در کمال سعه صدر، با حسن خلق و فروتنی، در دوران تحصیل از هیچ کمکی بر من دریغ ننمودند و زحمت داوری این پایان نامه را بر عهده گرفتند؛ تقدیر و تشکر نمایم.

چکیده

خرید دین از عقودی است که امروزه در مسایل زیادی کاربرد دارد که از جمله آن حقوق بانکی میباشد به همین علت نیازمند بررسی بیشتر میباشد. مطالب بررسی شده شامل چهار فصل میباشد که عبارتند از کلیات، اقسام خرید دین و احکام آنها، شرایط اساسی صحت خرید دین و شروط ضمن آن و کاربرد خرید دین در معاملات بانکی. در خصوص خرید دین هر چند در کتب فقهی و حقوقی تعریف جامعی ارائه نشده است ولی میتوان آن را چنین تعریف کرد: قراردادی است که به موجب آن دین مدت دار بدهکار به کمتر از مبلغ اسمی آن به صورت نقدی از وی خریداری می شود. خرید دین میتواند توسط مدیون یا شخص ثالث صورت بگیرد که در حقوق مدنی صحت خرید دین را میتوان پذیرفت البته نظرات مخالفی نیز وجود دارد. در حقوق بانکی نیز دستور العمل خرید دین وجود دارد و در ماده یک دستور العمل اجرایی خرید دین بیان شده: قراردادی است که به موجب آن شخص ثالثی دین مدت دار بدهکار را به کمتر از مبلغ اسمی آن به صورت نقدی از داین خریداری میکند. در ماهیت عقد خرید دین سه نظر بیان شده است که عبارتند از اینکه خرید دین یک بیع است، یک قرارداد خصوصی است و یک عقد معین است و در ادبیات فقهی شیعه اختلاف عمیقی در مورد وضعیت آن وجود دارد اما نظر مشهور که منبع قانونگذار هم بوده صحت عقد خرید دین در اکثر موارد و اقسام است و شرایط صحت این عقد همان شرایط کلی صحت عقود و معاملات ماده ۱۹۰ قانون مدنی میباشد و شروط ضمن عقد در خرید دین می تواند وجود داشته باشد. عقد خرید دین در عملیات بانکی بدون ربا در موارد زیادی کاربرد دارد: قراردادهای اعتباری که امروزه یکی از عمده ترین فعالیت های بانکی محسوب میشود. کارت های بانکی و همچنین سپرده ها و وام های بانکی است که با استفاده از عقد خرید دین در بانکداری بدون ربا قابل تحقق است به نحوی که هیچ مشکل شرعی و حقوقی بر آن مترتب نباشد.

کلید واژه: خرید، دین، معاملات بانکی، قرارداد، سپرده بانکی

فهرست مطالب

۱	چکیده
۲	مقدمه
۷	فصل اول: کلیات
۸	مبحث اول: تعاریف و مفاهیم
۸	بند اول: معنا و مفهوم دین
۸	الف- تعریف دین در لغت
۹	ب- تعریف دین در اصطلاح
۱۲	بند دوم: مفهوم ذمه و ارتباط آن با دین
۱۴	بند سوم: تعریف خرید دین و ارکان آن
۱۴	الف- تعریف
۱۴	ب- ارکان خرید دین
۱۵	مبحث دوم: خرید دین و مفاهیم مشابه
۱۵	بند اول: خرید دین و انتقال تعهد (انتقال دین و انتقال طلب)
۱۸	بند دوم: خرید دین و حواله
۲۰	بند سوم: خرید دین و تبدیل تعهد به اعتبار تبدیل داین
۲۱	بند چهارم: خرید دین و بیع کلی فی الذمه
۲۳	مبحث سوم: ماهیت حقوقی خرید دین و ویژگی های آن
۲۳	بند اول: ماهیت خرید دین از حیث ویژگی های مختلف
۲۳	الف- ماهیت عقد خرید دین از حیث معوض بودن:
۲۴	ب- ماهیت عقد خرید دین از حیث تملیکی بودن:
۲۵	ج- ماهیت عقد خرید دین از حیث لازم بودن
۲۵	د- ماهیت عقد خرید دین از حیث تبعی بودن
۲۵	بند دوم: خرید دین به عنوان عقد بیع
۲۷	بند سوم: خرید دین به عنوان قراردادی خصوصی
۲۸	بند چهارم: خرید دین به عنوان عقدی معین

۲۹	فصل دوم: اقسام خرید دین و احکام آن
۳۱	مبحث اول: تقسیم بندی به اعتبار موضوع خرید دین
۳۱	بند اول: خرید دین به عین
۳۳	بند دوم: خرید دین به دین
۳۵	الف- مستندات روایی در مساله
۳۶	ب- استناد به اجماع برای بطلان بیع دین به دین:
۳۹	ج- استعمال لفظ دین در معنای حقیقی آن
۴۰	د- حقیقت بودن استعمال مشتق بلحاظ حال تلبس
۴۰	ر- دیدگاه فقها در مورد بیع دین به دین
۴۵	بند سوم: حکم بیع دین بدین در حقوق موضوعه
۴۶	الف- در حقوق مدنی
۴۷	ب- در حقوق بانکی
۴۸	بند چهارم: خرید دین پولی (تنزیل)
۴۸	الف- مفهوم تنزیل
۴۸	۱- معنای لغوی تنزیل
۴۸	۲- اصطلاح اقتصادی تنزیل
۴۸	۳- تنزیل در متون اسلامی
۴۹	۳-۱- تفاوت اول دین و تنزیل
۴۹	۳-۲- تفاوت دوم دین و تنزیل
۴۹	ب- مالیت پول
۵۰	۱- مورد حاجت بودن از نظر عرف و عقلا
۵۰	۲- برخوردار بودن از صفت کمیابی نسبی
۵۰	۳- قابل اختصاص بودن
۵۰	ج- قابلیت نقل و انتقال پول
۵۰	۱- عدم امکان معامله پول
۵۱	۲- امکان معامله پول
۵۳	مبحث دوم: تقسیم بندی به اعتبار خریدار دین

- بند اول: خرید دین توسط مدیون ۵۴
- الف-امکان یا عدم امکان عقلی فروش دین به مدیون ۵۴
- ۱-ماهیت حقوقی خرید دین توسط مدیون ۵۶
- ۲-دیدگاه فقها ۵۸
- ۲-۱-دیدگاه شیخ انصاری ۵۸
- ۲-۲ دیدگاه مرحوم صاحب جواهر ۵۸
- ب- ارزیابی نظرات و بررسی قانون مدنی ۵۹
- بند دوم: خرید دین توسط غیر مدیون ۶۱
- الف-حکم بیع دین به غیر مدیون ۶۱
- ۱-نظر اقلیت مبنی بر بطلان ۶۱
- ۲-نظر اکثریت مبنی بر صحت ۶۲
- ب-اثر حقوقی بیع دین به غیر مدیون ۶۳
- ۱-نتیجه بیع دین به غیر مدیون ۶۳
- ۲-بررسی میزان دین بعد از انتقال ۶۴
- ۲-۱-روایت فضیل ۶۵
- ۲-۲-اقتضا بیع صحیح ۶۶
- ۲-۳-ضعف حدیث استنادی و عدم دلالت بر موضوع ۶۶
- مبحث سوم: تقسیم بندی های دیگر ۶۷
- بند اول: خرید دین قبل از حلول و بعد از حلول ۶۷
- الف-حکم خرید دین قبل از حلول آن ۶۷
- ب-طرفداران نظریه صحت دین موجد: ۶۸
- بند دوم: خرید دین به مقدار دین و کمتر از دین ۶۹
- الف-حکم فقهی خرید دین به مبلغ کمتر ۷۰
- ب-نقد و بررسی ۷۱
- فصل سوم: شرایط اساسی صحت عقد خرید دین و شروط ضمن آن ۷۴
- مبحث اول: شرایط ماهوی ۷۵
- بند اول: قصد و رضای طرفین ۷۵

- الف-در نوع معامله ۷۵ _____
- ب-در مورد معامله ۷۶ _____
- بند دوم: اهلیت متعاملین ۷۷ _____
- بند سوم: موضوع معامله ۷۷ _____
- الف- مالیت داشتن ۷۸ _____
- ب-منفعت عقلایی داشتن ۷۸ _____
- ج- مشروع بودن منفعت ۷۹ _____
- د-مقدور بون تسلیم آن ۷۹ _____
- ه-مبهم نبودن مورد معامله ۷۹ _____
- و-معین بودن مورد معامله ۷۹ _____
- ز- قابل انتقال بودن مورد معامله ۸۰ _____
- ح- موجود بودن مورد معامله حین عقد ۸۰ _____
- بند چهارم: جهت معامله ۸۱ _____
- الف- مفهوم جهت معامله ۸۱ _____
- ب- مشروعیت جهت معامله ۸۱ _____
- ج- وجود انگیزه نامشروع در یکی از دو طرف ۸۲ _____
- د- تصریح به جهت نامشروع ۸۲ _____
- مبحث دوم: شرایط شکلی و تشریفاتی ۸۳ _____
- بند اول: حقیقی بودن دین ۸۳ _____
- الف-سفته واقعی ۸۴ _____
- ب-سفته دوستانه (صوری) ۸۴ _____
- بند دوم: نقد شوندگی دین و معتبر بودن متعهد ۸۶ _____
- بند سوم: مدت سررسید ۸۶ _____
- بند چهارم: لزوم یا عدم لزوم تنظیم سند رسمی ۸۷ _____
- مبحث سوم: خرید دین مجدد ۸۸ _____
- بند اول: خرید دین مجدد توسط بانک مرکزی ۸۸ _____
- بند دوم: خرید دین مجدد توسط فروشنده ۸۹ _____

- ۹۱ _____ مب‌بحث چهارم: شروط ضمن عقد
- ۹۱ _____ بند اول: شرط پرداخت توسط فروشنده در صورت امتناع مدیون
- ۹۱ _____ الف- شرط تعهد به پرداخت در قالب عقد ضمان
- ۹۴ _____ ب- شرط تعهد به پرداخت در قالب عقد وکالت
- ۹۵ _____ بند دوم: شرط دادن تضمین
- ۹۶ _____ الف- رهن برای مبیع
- ۹۶ _____ ب- ضمان برای مبیع
- ۹۶ _____ بند سوم: شرط بیمه دین
- ۹۷ _____ فصل چهارم: کاربرد خرید دین در معاملات بانکی
- ۹۹ _____ مب‌بحث اول: قراردادهای اعتباری در قالب خرید دین
- ۹۹ _____ بند اول: مفهوم قراردادهای اعتباری
- ۹۹ _____ بند دوم: بطلان قراردادهای اعتباری به لحاظ صوری و ربوی بودن
- ۱۰۰ _____ الف- صوری بودن هر دو قرارداد در آرایه اعتبار
- ۱۰۰ _____ ب- صدق ربای قرضی بر معامله
- ۱۰۱ _____ بند سوم: حل مشکل ربا و صوری بودن قرارداد اعتباری
- ۱۰۱ _____ مب‌بحث دوم: سپرده ها و وام های بانکی در قالب خرید دین
- ۱۰۲ _____ بند اول: مفهوم سپرده های بانکی و وام های بانکی
- ۱۰۲ _____ الف- سپرده های بانکی
- ۱۰۲ _____ ب- اقسام سپرده های بانکی
- ۱۰۳ _____ ج- وام های بانکی
- ۱۰۳ _____ بند دوم: طرح اشکال در صحت سپرده ها و وام های بانکی
- ۱۰۴ _____ بند سوم: حل اشکال و شبهه ی سپرده ها و وام ها
- ۱۰۵ _____ مب‌بحث سوم: کارت های اعتباری و بانکی
- ۱۰۵ _____ بند اول: مفهوم کارت های اعتباری
- ۱۰۶ _____ الف- عناصر تشکیل دهنده کارت های اعتباری
- ۱۰۷ _____ ب- کیفیت معامله با کارت های اعتباری
- ۱۰۷ _____ بند دوم: طرح شبهه در کارت های اعتباری با بهره

۱۰۸	بند سوم: حل شبهه با استفاده از قرارداد خرید دین
۱۰۹	مبحث چهارم: تنزیل اعتبارات اسنادی در قالب خرید دین
۱۰۹	بند اول: مفهوم تنزیل اعتبارات اسنادی
۱۰۹	الف- اعتبارات اسنادی
۱۱۰	ب- تنزیل اسناد تجاری
۱۱۲	بند دوم: امکان یا عدم امکان تنزیل اعتبارات اسنادی
۱۱۳	بند سوم: تنزیل اعتبارات اسنادی در قالب خرید دین
۱۱۵	نتیجه گیری
۱۲۱	فهرست منابع
۱۲۱	الف) فارسی
۱۲۲	ب) عربی
۱۲۴	Abstract

۱- بیان مسئله

عقد خرید دین یکی از عقودی است که از گذشته های دور مورد استفاد مردم در عرف معاملاتی بوده است، ولی با این تفاوت که کاربرد آن در زمان های مختلف، متفاوت بوده است به عنوان مثال در برهه ای از زمان از این عمل حقوقی برای فروش صد خروار گندم در ذمه بدهکار استفاده می شد، امروزه برای ارائه اعتبار و تنزیل اسناد تجاری و ... می توان از آن استفاده کرد. ولی آنچه مسلم است این است که ماهیت این عقد و آثار و احکامی که بر آن بار می شود بالاخص در نظام حقوقی ما همان چیزی است که بوده است پس لاجرم باید قبل از هر چیز به مطالعه خرید دین در حقوق اسلامی که پیشینه این عمل حقوقی به آن بر می گردد، پرداخت که ما این بحث را در بخش اول با مفهوم و ماهیت خرید دین شروع و با اقسام خرید دین از نظر حکم فقهی به پایان بردیم.

از انجایی که هدف اصلی این تحقیق شناسایی و تبیین مفهوم خرید دین در حقوق بانکی و کاربردی کردن هر چه بیشتر آن در این عرصه با ارائه عملیات بانکی در قالب آن است؛ و این مهم جزء با مطالعه قوانین و مصوبات در زمینه خرید دین در نظام حقوقی بانکی میسر نبود، در بخش دوم به مطالعه خرید دین در حقوق بانکی ایران که با تشکیل عقد شروع و با کاربردهای خرید دین در حقوق بانکی به پایان رساندیم. لهذا در حین بررسی این موارد و قوانین و مصوبات موجود در رابطه با خرید دین انتقاداتی هم در این مصوبات و قوانین به چشم می خورد که در خلال همان مباحث مطرح و اگر پیشنهاد سازنده ای به ذهن می رسید ارائه کردیم.

۲- ضرورت انجام تحقیق

امروزه با توجه به پیشرفت جوامع بشری و تجارت در سطح جهانی و بین المللی نیاز مبرمی به عملیات بانکی در سطح کلان احساس شده است به طوری که قالب خرید و فروش ها با قراردادهای اعتباری و اعتبارات اسنادی انجام می شود در یک چنین وضعی بانکها لاجرم متصدی انجام این عملیات هستند و با لحاظ این که امروزه در خیلی از نظام های بانکی دنیا به بحث ربا و سود اهمیت نمی دهند و در واقع عملیات

بانکی ربوی محسوب می‌شوند، با گذشت زمان راه‌های متفاوت و متنوعی را برای انجام امور بانکی پیدا می‌کنند لیکن در کشور ما با توجه به اصل ۴ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران باید تمامی قوانین مطابق شرع مقدس اسلام باشد و شرع مقدس اسلام در مورد ربا احکام خاصی را وضع نموده است لهذا باید تمام این امور را با توجه به فقه اسلامی لحاظ کرد یکی از مباحثی که از گذشته تا کنون مطرح بوده است بحث خرید و فروش دین است که فقها به بحث در مورد آن پرداخته اند و در بعضی از مسایل آن هم اختلاف نظر دارند لیکن عنوان خرید دین که در فقه امامیه مطرح و در قوانین بانکی ایران هم به آن اشاره شده است یکی از راهکارهایی است که می‌توان از آن در مباحث بانکی برای استفاده از عملیات بانکی بدون ربا استفاده کرد؛ به نظر می‌رسد در حقوق بانکی امروز عقد خرید دین یکی از عقود است که ربا را به طور کلی از نظام بانکی آن هم به طریق شرعی حل می‌کند. موضوع اصلی خرید دین، دین است که می‌توان در حقوق بانکی آن را اعتبار نامید و اکثر معاملات بانکی بر اساس ارائه اعتبار صورت می‌گیرد اعم از وام های بانکی و تنزیل اسناد تجاری و ... که با عملی شدن عقد خرید دین در سطح کلان بانکی می‌توان انتظار عملیات بانکی واقعا بدون ربا را در نظام حقوقی بانکی تجربه کرد. با توجه به مباحث مطرح شده می‌توان اذعان نمود که عقد خرید دین یکی از منابع تامین اعتبار در حقوق بانکی به شمار می‌رود.

۳-اهداف تحقیق

الف) بررسی حکم فقهی عقد خرید دین برای کاربردی شدن هر چه بیشتر این عمل حقوقی در نظام بانکی کشور، با این توضیح که با اختلافاتی که در خصوص موضوع در بین فقها وجود دارد، وقتی حرف از این عمل حقوقی به میان می‌آید؛ نا مشروع بودن این عمل به ذهن منصرف می‌شود در صورتی که خواهیم دید در بین کلیه فقها هیچ فقیهی به طور مطلق عقد خرید دین را باطل نمی‌داند و حتی می‌توان گروهی از فقهایی را در صف قائلین به صحت مطلق خرید دین قرار داد که حتی کتب فقهی آنها منابع و ماخذ تدوین قوانین مصوب جمهوری اسلامی ایران بشمار می‌رود.

ب) رفع نواقص و ایرادات وارده بر عقد خرید دین با مطالعه قوانین و بخشنامه و دستورالعمل هایی که در این خصوص تصویب شده است که گاه قابل نقد هستند.

ج) ارائه عملیات بانکی اجرا شده در نظام بانکی که به دلایلی با مشکل حقوقی مواجهه هستند در قالب عقد خرید دین از قبیل: قراردادهای اعتباری، تنزیل اعتبارات اسنادی و کارت های بانکی ...

۴- فرضیات تحقیق

۱- میتوان اصل آزادی قراردادی و نیز عدم مخالفت صریح قرارداد خرید دین با اخلاق حسنه و قوانین و مقررات و نظم عمومی و نیز وفور انعقاد آن در عملیات بانکی را دلایل صحت قرارداد خرید دین محسوب نمود.

۲- خرید دین می تواند توسط مدیون یا شخص ثالث صورت پذیرد. در صورتی که دین توسط شخص ثالث نقش بایع و داین نقش مشتری را در قرارداد ایفا می نماید.

۵- سوالات تحقیق

- به طور کلی و بدون توجه به تفصیلات، آیا اصل خرید دین جایز است یا خیر؟

- آیا جایز است که دین را در مقابل دینی دیگر معامله کنیم؟

- آیا بیع دین اختصاص به مدیون دارد یا با شخص دیگر (شخص ثالث) نیز می توان معامله کرد؟

- خرید دین در چه مواردی از امور بانکی کاربرد دارد؟

۶- پیشینه تحقیق

تاریخچه پیدایش عقد خرید دین را با توجه به موضوع آن که دین است باید از زمان بوجود آمدن مفهوم حقوقی دین در میان عرف معاملات دانست که مفهوم دین یا به معنای اعم مفهوم بدهی از زمان مرادوات و معاملات عرفی مردم وجود داشته است، همان طور که گفته شده است: یکی از معاملات رایج در جزیره العرب که در اسلام نیز با شرایطی مورد قبول واقع شده، خرید دین یا ذمه شخص است توسط شخص دیگر.^۱

^۱ جمعی از مؤلفان، مجله فقه اهل بیت علیهم السلام (فارسی)، ۵۶ جلد، مؤسسه دائره المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت علیهم السلام، - ، ج ۳۱ - قم

همچنین با مراجعه به کتب فقهی متقدمین از فقها و روایات و احادیثی که در این خصوص وارد شده است می‌توان گفت از زمانی که مردم به معاملات بیع و امثال آن که در برخی موارد باعث تعهد مدت داری برای طرفین با عنوان دین می‌شده است؛ رواج داشته است.

با گذشت زمان و گسترش دیون و بدهی‌ها و کاربردی شدن عملیات بانکی این عمل حقوقی که تا قبل از آن در حیطه معاملات سلف و کالاها انجام می‌شد، در حقوق بانکی جایگاه خاصی پیدا کرد، طوری که با وجود عدم مستند قانونی در مورد آن سال‌ها با نام تنزیل اسناد تجاری در بین تجار معمول بود و کسی هم در صحت و سقم این عمل شک نداشت، لیکن با احساس نیاز شدید به عقدی که بتواند در حقوق بانکی راهگشای بسیاری از معاملات که بر اساس آن ارائه اعتبار صورت می‌گیرد باشد، به عرصه قانون‌گذاری راه پیدا کرد. در سال ۱۳۸۹ پس از طرح موضوع در شورای فقهی و تشریح آن در نظام حقوقی بانکی، پیشنهاد اضافه شدن آن به برنامه پنجم توسعه توسط بانک مرکزی مطرح گردید و با مساعدت نمایندگان مجلس شورای اسلامی در ماده ۹۸ قانون برنامه پنجم توسعه گنجانده شد، سپس هیئت وزیران به استناد ماده ۹۸ در جلسه مورخ ۱۳۹۰/۵/۲ بخشنامه آن را برای الحاق به قانون عملیات بانکی بدون ربا تصویب نمود؛ دستور العمل اجرایی آن نیز در تاریخ ۱۳۹۰/۵/۲۵ توسط شورای محترم پول و اعتبار به تصویب رسید. و امروز خرید دین یکی از عقود اسلامی برای انجام امور بانکی در حقوق بانکی کشور به شمار می‌رود.

۷- روش تحقیق

روش گردآوری مطالب در این پژوهش کتابخانه‌ای و میدانی است. که در این راستا از کتب فقهی که از متقدمین تا متأخرین و معاصرین نوشته شده بود را مورد مطالعه و تدقیق قرار داده و علاوه بر استفاده از کتب حقوقی مدنی و بانکی و تجاری از مجلات و پایگاه‌های اینترنتی و نیز استفاده شده است. در این پژوهش تحقیقات میدانی هم انجام شده لیکن بنابر دلایلی اعم از اینکه این عقد جدیداً مورد تصویب و اجرا قرار گرفته و عقود زیادی در این باره منعقد نشده و محرمانه بودن قرارداد های منعقد و فقط آگهی‌ها و اطلاعیه‌هایی که برخی بانک‌ها در سایت‌های رسمی خود اقدام به انعقاد چنین عقدی می‌نمودند به دست آمد، که مطلب خاصی برای عنوان ندارد.

با توجه به شیوه قانون گذاری در کشور ما و همچنین اصولی از قانون اساسی که تدوین قوانین توسط مجلس شورای اسلامی را بر اساس دین مبین اسلام و شریعت مقدس پیشنهاد می کند؛ و ایضا چون تمامی قوانین باید موافق با مقررات شرع باشد، نیاز مبرمی به بررسی خرید دین در فقه اسلامی داریم، که در روشن شدن خرید دین در حقوق بانکی بسیار کمک می کند. لهذا با توجه به پیشینه خرید دین در نظام حقوقی اسلام در بخش اول به مطالعه مفصل خرید دین در حقوق اسلامی می پردازیم.

۱- سازماندهی تحقیق

این تحقیق را به چهار فصل تقسیم کرده ایم. در فصل اول با عنوان کلیات، در مورد معنا و مفهوم دین در فقه و در حقوق سخن گفته ایم. در فصل دوم، اقسام خرید دین را بررسی کرده ایم. در فصل سوم شرایط صحت قراردادهای خرید دین را مورد مطالعه قرار داده ایم و در فصل چهارم نیز مصادیق قراردادهای خرید دین در معاملات بانکی را بررسی کرده ایم.

فصل اول:

کلیات

برای فهم احکام خرید دین و استفاده کاربردی از آن عقد خرید ابتداء باید مفهوم و ماهیت آن را مورد مطالعه قرار داد، نهاد های حقوقی مشابه را از آن متمایز ساخت، عنوان حقوقی آن را به لحاظ مقررات حاکم بر آن مورد شناسایی و تدقیق قرار داد. لہذا با توجه به این امر مفهوم خرید دین را در مبحث اول و مقایسه آن با نهاد های مشابه را در مبحث دوم و نهایتاً به ماهیت حقوقی عقد خرید دین در حقوق اسلامی می پردازیم:

مبحث اول: تعاریف و مفاهیم

برای رسیدن به یک تعریف جامع و مانع از عقد خرید دین دو مورد را باید بررسی نمود: اول مفهوم دین که در بند اول به آن پرداخته می شود. و سپس ذمه که عنصر اساسی در بحث خرید دین است در بند دوم مورد مطالعه قرار می گیرد.

بند اول: معنا و مفهوم دین

در باب مفهوم دین ابتدا معنای لغوی آن را مورد بحث قرار می دهیم و سپس به بررسی معنای اصطلاحی آن و نقطه نظرات فقها و حقوقدانان در این مورد می پردازیم.

الف- تعریف دین در لغت

دین چه در فقه و چه حقوق در مفاهیم مختلفی بکار رفته است که به نظر خیلی دور از مفهوم لغوی آن نیست، دین مفرد دیون است. جوهری در صحاح چنین می نویسد: «دِنْتُ الرَّجُلَ: أَقْرَضْتَهُ»^۲ یعنی به او قرض دادم و «دان فلان: استقرض و صار علیه دین»^۳ یعنی قرض گرفت و مدیون گردید. که به نظر دین را در مفهوم اخص آن تشریح نموده است.

^۲ جوهری، اسماعیل بن حماد، الصحاح تاج اللغه و صحاح العربیة، ج ۵، الطبعة الرابعة، لبنان، بیروت، دارالعلم للملایین، ۱۹۹۰ م، ص ۲۱۱۷.

^۳ همان.

فیروز آبادی در قاموس این چنین می آورد: «دَنْتَه و اَدَنْتَه: أعطیته الی أجل و أقرضته»^۴ یعنی به او تا مهلت معینی دادم و قرض دادم به او. «الدین: ما له أجل ... و ما لا أجل له فقرض»^۵ یعنی آنچه دارای مهلت معین است، دین است و آنچه مهلت معین ندارد، قرض است.

البته این معنای لغوی، همان چیزی است که در موارد زیادی فقها و حقوقدانان برای تشریح دین از آن کمک گرفته و تعاریف و مفاهیم خود را بر پایه آن استوار کرده اند که در جای خود توضیح داده می شود. در این تعریف چنین انگاشته شده است که دین در مقابل قرض است بدین معنا که در وام دادن اگر مهلت معینی قرارداده شده باشد قرض بر آن صدق می کند، ولی اگر مهلت نداشته باشد دین است و بالاخره صاحب مصباح المنیر پس از نقل یک سری مشتقات و استعمالات کلمه دین، در این خصوص چنین توضیح می دهد: دین از نظر لغوی به معنای همان قرض و ثمن مبیع است، اما مهریه و شیء غصب شده و امثال آنها از نظر لغوی دین نیستند بلکه از نظر شرع، دین به حساب می آیند و این به جهت شباهتشان به قرض از جهت ثبوت و استقرار آنها در ذمه است.^۶

ب- تعریف دین در اصطلاح

همانطور که در مطلب قبلی گفته شد، واژه دین در معانی مختلفی به کار گرفته شده است، که این پراکندگی به طبع باعث تاثیر در مفاهیم اصطلاحی آن می شود. البته اصطلاح دین در فقه شیعه از جهت دیدگاه‌های مختلف دارای پراکندگی و نوسان نیست اگر چه در مواردی با اختلاف نظرهایی نیز رو به رو می شویم که البته ناشی از همان اختلاف در بحث لغوی آن است. به عنوان مثال در عبارت ذیل از حدایق الناظره می خوانیم:

^۴ فیروزآبادی، مجد الدین محمد بن یعقوب، القاموس المحيط، ج ۴، الطبعة الاولى، لبنان، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۱۲ هـ ق، ص ۳۲۰.

^۵ همان.

^۶ مقرئ فیومی، احمد بن محمد بن علی، المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی، ج ۱، الطبعة الاولى، ایران، قم، دارالهجره، ۱۴۰۵ هـ ق، ص ۲۰۵.

دین از نظر لغوی در برابر قرض است و به هر چیزی که اجل داشته باشد، گفته می‌شود و قرض به هر چیزی که اجل نداشته باشد، اطلاق می‌شود و لذا دین از نظر لغوی مختص به مؤجل است.^۷ در مواردی دیگر نیز پس از بیان معنای لغوی دین از کتب لغت که ما به بعضی آنها در بحث لغوی اشاره کردیم، از جامع للشرائع چنین نقل می‌کند: دین هر چیزی است که در ذمه ثابت باشد به سبب قرض یا بیع یا اتلاف یا جنایت یا نکاح یا نفقهٔ زوجه یا ...^۸ شبیه آن در بیان ذیل طرح شده است: دین آن مملوک کلی ثابت در ذمهٔ شخص به نفع دیگری به سببی از اسباب است.^۹

از تعریف فوق مشخص است که در این تعریف به کلی بودن آنچه در ذمه است تصریح شده و همچنین سبب ثبوت دین در ذمه را بدون ذکر مثال و به صورت بیان کلی سببی از اسباب ثبوت آن ذکر کرده است، البته کلی بودن از عناصر بدیهی تعریف است، چرا که عین معین، هیچ‌گاه در ذمه نمی‌آید. همین مشخصات در عبارت ذیل نیز وجود دارد، صرفاً با این تفاوت که به جای «مملوک» از کلمهٔ «مال» استفاده شده است: دین آن مال کلی ثابت در ذمهٔ شخص به نفع دیگری به سببی از اسباب است.^{۱۰}

حضرت امام خمینی (ره) همین تعریف را ضمن بیان توضیحاتی چنین ارائه می‌کند: دین مالی کلی است که به سببی در ذمه یک شخص برای شخص دیگر ثابت می‌گردد و به شخصی که ذمه‌اش مشغول گردیده «مدیون» و به شخص دیگر «داین» گفته می‌شود. سبب ثبوت دین در ذمه، گاهی از امور اختیاری مانند قرض یا مبیع در سلم یا ثمن در نسیه است و گاهی از امور قهری مانند موارد ضمان است.^{۱۱} با آنچه در خصوص تعریف دین گذشت چنین می‌توان نتیجه گرفت: هر قرضی دین است و دین بر هر قرضی صادق است اما برعکس آن صحیح نیست و هر دینی، ناشی از قرض نمی‌باشد و قرض بر هر دینی صادق نیست.

^۷ البحرانی، الشیخ یوسف، الحدائق الناضرة فی احکام العترة الطاهرة، ج ۲۰، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، ص ۴۹.

^۸ الحسینی العالمی، سید محمد جواد، مفتاح الكرامة فی شرح قواعد العلامة، ج ۵، لبنان، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ص ۲.
^۹ الحسینی السیستانی، سید علی، منهاج الصالحین، ج ۲، الطبعة الخامسة، قم، مکتب آية الله السيد السیستانی، ۱۴۱۷ هـ ق، ص ۳۱۱.

^{۱۰} الموسوی السیزوری، السید عبدالاعلی، مهذب الاحکام فی بیان الحلال و الحرام، ج ۲۱، الطبعة الرابعة، قم، مؤسسه المنار، ۱۴۱۶ هـ ق، ص ۵.

^{۱۱} موسوی خمینی، سید روح الله، تحریر الوسیله، ج ۱، مؤسسه النشر الاسلامی، قم، الطبعة الخامسة، ۱۴۰۹ هـ ق، ص ۵۶۳.

^{۱۲} در مورد تقسیم دین به دو قسم نیز در فقه شیعه چنین مطرح شده است: دین یا حال است و یا مؤجل. دین حال، دینی است که برای ادای آن وقت معینی نیست و دین مؤجل برخلاف آن است. ^{۱۳} با توضیح بیشتری در متن ذیل، دین حال و مؤجل چنین توضیح داده شده است: دین حال دینی است که داین حق مطالبه آن را دارد و بر مدیون تأدیة آن در هر زمانی در صورت تمکن واجب است. دین مؤجل دینی است که داین حق مطالبه آن را ندارد و بر مدیون ادای آن واجب نیست، مگر پس از منقضی شدن مدت تعیین شده و رسیدن اجل و زمان مشخص شده. ^{۱۴}

در ترمینولوژی حقوق برای دین چنین تعاریفی آمده است:

الف- تعهدی که بر ذمه شخصی بنفع کسی وجود دارد از حیث انتساب آن به بستانکار طلب نامیده می شود و از حیث نسبتی که با بدهکار دارد دین (یا بدهی) نام دارد. قرض اخص از دین است گاهی لفظ دین را بجای قرض بکار می برند از باب ذکر عام و اراده خاص. ^{۱۵}

ب- دین آن است که موضوع آن پرداخت مبلغی وجه باشد. ^{۱۶}

با توجه به نقطه نظراتی که در مورد مفهوم دین چه مفهوم خاص چه مفهوم عام آن از فقها، لغویون و همچنین حقوقدانان بیان شده میتوان تعریفی که شاید تعریف دقیقی از دین نباشد و لیکن تعریفی جامع که بتواند در موضوع خرید دین مورد استفاده قرار گیرد و به تعریفی دقیق و جامع از عقد خرید دین رهنما شود؛ البته باید توجه داشت که در بحث خرید دین آنچه از اهمیت برخوردار است، جنبه مالی دین است که باید به آن اشاره داشت:

تعهد مالی که بر ذمه شخصی به نفع شخص دیگری وجود دارد و حال نیست، از حیث انتساب به متعهد آن را می توان دین نامید.

^{۱۲} حسینی عاملی، سیدمحمدجواد، مفتاح الکرامة فی شرح قواعد العلامه، ج ۵، ص ۲ و البحرانی، الشیخ یوسف، الحدائق الناضرة فی احکام العترة الطاهرة، ج ۲۰، همان، ص ۴۹.

^{۱۳} موسوی سبزواری، سید عبدالاعلی، مهذب الاحکام فی بیان الحلال و الحرام، همان، ج ۲۱، ص ۵.

^{۱۴} همان، ص ۷.

^{۱۵} جعفری لنگرودی، محمدجعفر، ترمینولوژی حقوق، چاپ گنج دانش، چاپ هجدهم، ۱۳۸۶، ص ۳۱۶، شماره ۲۵۲۹

^{۱۶} همان.